

Plangebied Grote Appelsteiger, Dordrecht

Een archeologisch bureauonderzoek

M.C. Dorst

2026

Vakteam Erfgoed /
Archeologie

Gemeente Dordrecht
Spuiboulevard 300
Postbus 8
3300 AA Dordrecht
www.dordrecht.nl/archeologie

Dordrecht Ondergronds 168

Plangebied Grote Appelsteiger, gemeente Dordrecht

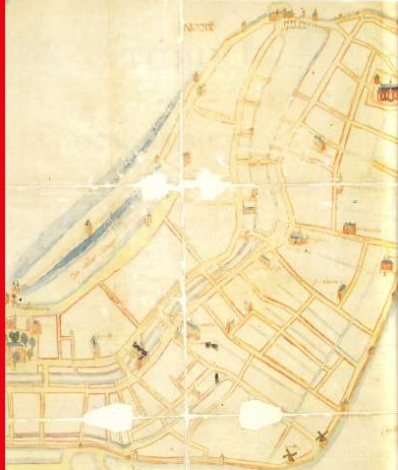
Een archeologisch bureauonderzoek

M.C. Dorst

2026

Gemeente Dordrecht
Vakteam Erfgoed/Archeologie

Colofon

ISSN: 1876-2379
Tekst: M.C. Dorst
Inhoudelijke toetsing: J. Hoevenberg
Redactie: J. Hoevenberg
Afbeeldingen: Gemeente Dordrecht, Vakteam Erfgoed/Archeologie, tenzij anders vermeld
Vormgeving: M.C. Dorst
Drukwerk: n.v.t.
Uitgave: Gemeente Dordrecht, februari 2026

Gemeente Dordrecht, Domein ROB (Ruimtelijke Ontwikkeling en Beheer)
Cluster Ruimtelijke Strategie & Beleid / Vakteam Erfgoed / Team Archeologie
P: Postbus 8, 3300 AA Dordrecht
T: (078) 7708223
E: monarch@dordrecht.nl
W: www.dordrecht.nl/archeologie.nl / www.facebook.com/DordrechtOndergronds

© Gemeente Dordrecht, 2026

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave dient men zich tot de uitgever te wenden.

1 Inleiding en onderzoekskader	5
1.1 Administratieve gegevens	5
2. Gegevens plan- en onderzoeksgebied	7
2.1 Plan- en onderzoeksgebied en huidige grondgebruik	7
3. Bureauonderzoek	9
3.1 Geologie en landschappelijke ontwikkeling	9
3.2 Samenvatting geologie en landschappelijke ontwikkeling	12
3.3 Middeleeuwse bewoning en stedelijke ontwikkeling	13
4. Samenvatting en archeologische verwachting	31
5. Aanbevelingen met betrekking tot archeologisch vervolgonderzoek	35
Literatuur	37

Een ChatGPT sfeerafbeelding in kleur van een foto van de Wijnbrug uit 1695 in de periode 1860-1864. Hierop is ook het noordelijke deel van de Grote Appelsteiger (midden) te zien (Originele foto: RAD inventarisnr. 552_324193, bewerkt door ChatGPT 2026, zie voor het origineel afb. 15).

1. Inleiding en onderzoekskader

In juli 2025 is in een gesprek met het IBD (Ingenieursbureau Drechtsteden) duidelijk geworden dat er in de nabije toekomst mogelijk werkzaamheden zullen plaatsvinden aan de Grote Appelsteiger in de Dordtse binnenstad. In het kader van de inventarisatie van de staat van de kades in Dordrecht wordt de haven- of waterzijde van deze steiger momenteel gemonitord. Indien hieruit gaat blijken dat er verzakkingen plaatsvinden, dan komt deze steiger in aanmerking voor renovatie. Vooruitlopend hierop is door het IBD aan het vakteam erfgoed van de gemeente Dordrecht gevraagd om een archeologisch bureauonderzoek uit te voeren.¹ Dit document is de verslaglegging van de bekende historische en archeologische gegevens van de Grote Appelsteiger, waarbij de nadruk ligt op de haven- of waterzijde. Als afsluiting is een archeologische verwachting opgesteld en worden aanbevelingen gedaan voor eventueel nader onderzoek bij werkzaamheden aan de steiger.

1.1 Administratieve gegevens

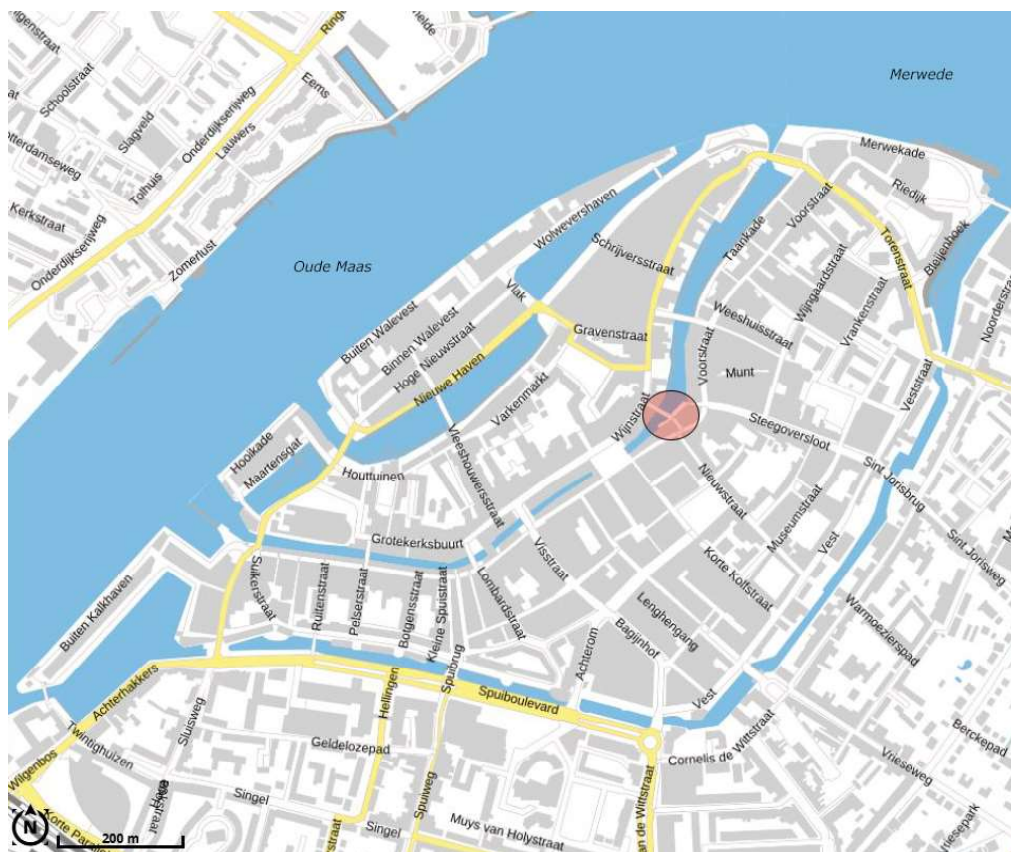
Aard onderzoek:	Bureauonderzoek
Projectcode:	2025-7
ARCHIS:	Onderzoeksmeldingsnummer 5863342001
Periode:	Late Middeleeuwen - Nieuwe Tijd
Datum onderzoek:	December 2025
Provincie:	Zuid-Holland
Gemeente:	Dordrecht
Straten:	Grote Appelsteiger
Kaartblad:	38C
RD coördinaten:	105.451 / 425.479
Opdrachtgever:	Gemeente Dordrecht, cluster Ruimtelijke Strategie & Beleid, vakteam ruimtelijk beheer
Contactpersoon:	dhr. R. Hubers (projectmanager openbare ruimte)
Uitvoerder(s):	Gemeente Dordrecht, cluster Ruimtelijke Strategie & Beleid, vakteam erfgoed
Medewerker:	dhr. M.C. Dorst (senior KNA-archeoloog, actorregisternummer 44280884)
Bevoegde overheid:	Gemeente Dordrecht
Autorisatie onderzoek:	dhr. S. Langenberg (clustermanager Ruimtelijke Strategie & Beleid)
Autorisatie rapport:	mevr. J. Hoevenberg (senior KNA-archeoloog, actorregisternummer 59356510)
Archivering:	Digitaal: archief vakteam erfgoed/archeologie, gemeente Dordrecht / e-depot Nederlandse Archeologie (http://www.dans.knaw.nl/nl/archaeology/). Analoog: Stadsdepot, gemeente Dordrecht

1 Archeologisch advies gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed, Hoevenberg 2025. adviesnr. 25A175.

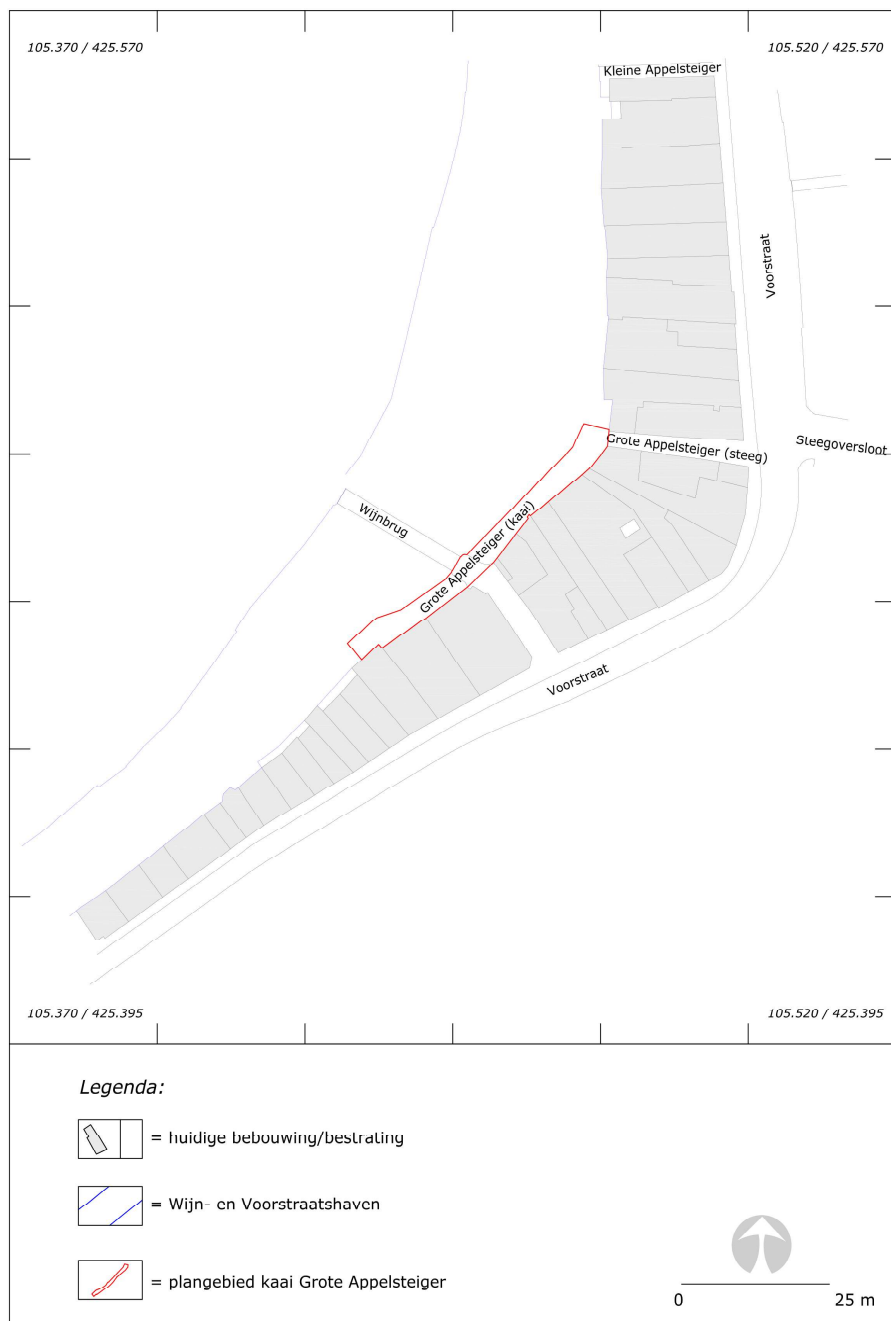
2. Gegevens plangebied

2.1 Plan- en onderzoeksgebied en huidig grondgebruik

Het plangebied ligt in de historische binnenstad van Dordrecht en betreft de Grote Appelsteiger (afb. 1 en 2). Het onderzoeksgebied betreft het kadedeel dat in het water van de Voorstraatshaven en achter de huizen aan de haven- of waterzijde van de Voorstraat ligt. Het betreft een steiger /kade met een lengte van 57 m en een breedte van ca. 4 m. De steiger is onbebouwd, verhard met klinkers en de hoogte van de bestrating ligt tussen 1,9 m +NAP in het noorden en 1,8 m +NAP in het zuiden. De kade heeft een doorgang onder de Wijnbrug.

Afb. 1. De locatie van het plan- en onderzoeksgebied Grote Appelsteiger in Dordrecht (rood) (bron: intern geo-informatiesysteem Drechtmaps, bewerkt door Dorst 2025, vakteam erfgoed Dordrecht).

Afb. 2. Het plan- en onderzoeksgebied in detail op de huidige kadastrale kaart (Dorst 2025, vakteam erfgoed Dordrecht).

3. Bureauonderzoek

Het bureauonderzoek is onderverdeeld in twee delen. Allereerst zal de geologische ondergrond binnen het plangebied worden besproken (paragraaf 3.1). Hierna volgt de historische geschiedenis van de steiger waarbij ook eventuele archeologische gegevens worden besproken (paragraaf 3.3).

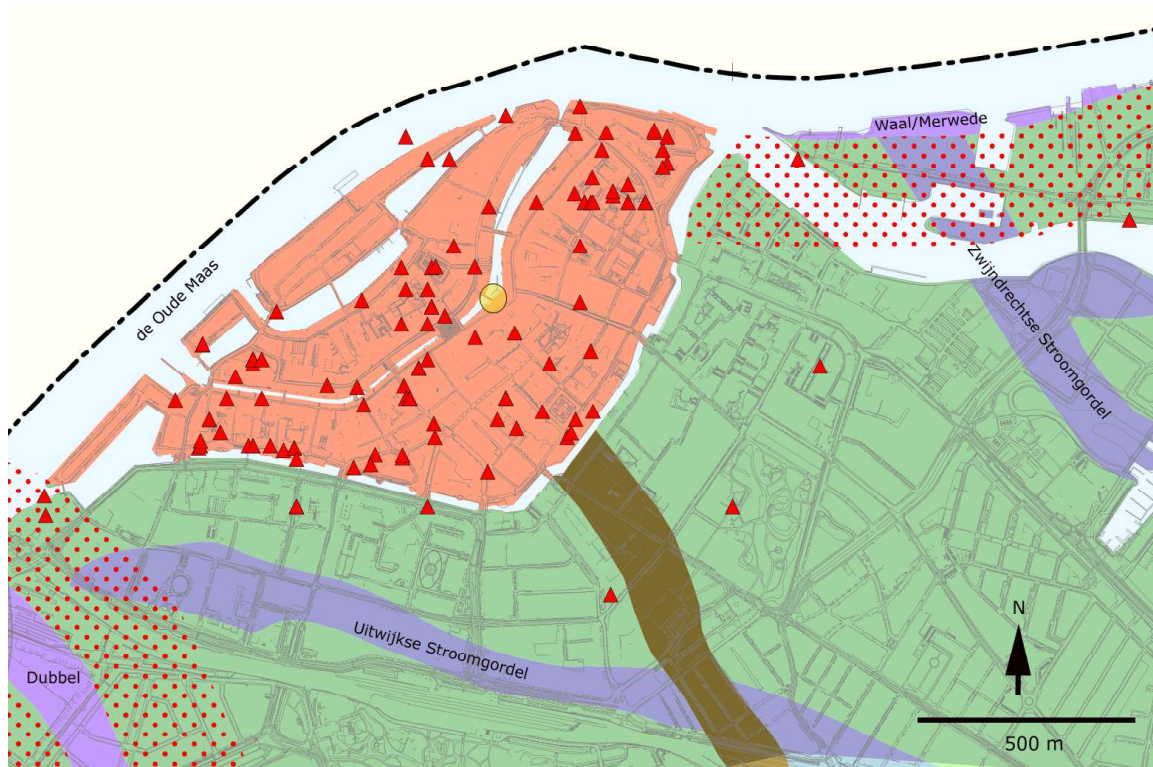
3.1. Geologie en landschappelijke ontwikkeling

Vóór de Late Middeleeuwen

Op basis van de archeologische verwachtingskaart van de gemeente Dordrecht (2009) kan gesteld worden dat er binnen het plangebied waarschijnlijk geen rivierduinen en oudere stroomgordels aanwezig zijn (afb. 3). Dit is echter niet geheel zeker; de bodemgegevens van het buitengebied zijn niet geëxtrapoleerd naar de binnenstad omdat hier destijds te weinig gegevens van voorhanden waren. De aanname dat er geen met name oudere stroomgordels aanwezig zijn, is gedaan omdat de Zwijndrechtse stroomgordel ten oosten van de binnenstad naar het noorden afbuigt en de Uitwijkse stroomgordel ten zuiden van de stad loopt (afb. 3). Er moet verder rekening gehouden worden met de mogelijkheid dat de historische watergang de Thuredrith, de huidige Wijn- en Voorstraatshaven, al in de periode vóór de IJzertijd aanwezig was.

Vanaf het begin van het Holocene, ca. 9800 voor Chr. was door de stijgende grondwaterspiegel sprake van intensieve veengroei. Er lag hier een uitgestrekt veenmoeras; de afzettingen van de Formatie van Nieuwkoop, het Hollandveen Laagpakket. Vanaf het Neolithicum-Bronstijd sneden zich hierin enkele grote rivieren die vanuit het oosten in westelijke richting stroomden. Het gaat om de Uitwijkse Stroomgordel (4650-4200 vóór Chr.) en de Zwijndrechtse Stroomgordel (2550-500 vóór Chr.) (afb. 3). Hierbij moet opgemerkt worden dat een andere rivier op het Dordtse grondgebied, de Dubbel, ook uit deze periode dateert. Van deze rivier is lang aangenomen dat deze behoort tot de periode van de jonge stroomgordels en zou dateren vanaf de IJzertijd. Maar op basis van recent booronderzoek op de locatie Gezondheidspark in Dordrecht is gebleken dat de oudste geulfase van deze rivier ook te dateren is in de periode Neolithicum-Bronstijd (5300-1800 vóór Chr.), waarbij een startdatering in het Neolithicum aannemelijk is.²

² Dorst 2022, gemeentelijke projectcode DDT 2021-7, Archis onderzoeksmeldingsnummer 5098062100. De jongste veengroefase is hier gedateerd in de Midden-Bronstijd tussen 1616-1509 Cal. BC, terwijl hieronder nog een dik pakket oeverwalafzettingen en daaronder de oudste geulfase van de Dubbel aanwezig zijn. Dit is recentelijk (2025) tijdens een archeologische begeleiding in de wijk Componistenbuurt in Oud-Krispijn mogelijk ook bewezen. Hier is op de zuidelijke oeverwal van de Dubbel één paaltje (uit een rij/cluster paaltjes) aangetroffen dat uit de Late Bronstijd dateert (Dorst, *in prep.* Dordrecht projectcode DDT 2023-7, begeleiding riooltracé. Datering 898 – 819 cal.BC (95,45). De zekerheid hiervan is echter nog afhankelijk van de analyse van de aard van de afzetting waarin het gevonden is. Hiervoor moest ten tijde van dit schrijven nog gewacht worden op de resultaten van het bodemmicromorfologisch onderzoek.

Afb. 3. De locatie van het plangebied (geel) weergegeven op een uitsnede van de archeologische verwachtingskaart van de gemeente Dordrecht. In paars zijn de oudere stroomgordels aangegeven. In roze de stroomgordels van de Dubbel en de Waal/Merwede, waarvan ten minste de Dubbel ook al aanwezig was in de periode Neolithicum-Bronstijd. De in bruin aangegeven watergang markeert het verwachte traject van de Thuredrith als avulsie (zijtak) van de Dubbel. Dit traject is na recentere onderzoeken afgeschreven; er blijkt hier nergens een watergang aanwezig (De Boer, Rietkerk, Schenk & Jansen, 2009, kaartbijlage 3).

Gedurende vermoedelijk- het begin van de IJzertijd (800-500 voor Chr.) veranderde het landschap. Vanuit het oosten snijdt zich ten noorden van het plangebied een nieuwe rivier in het veenmoeras: de Waal/Merwede. Net als de twee andere rivieren, de (Romeinse) Maas en de Dubbel, is deze stroomgordel in ieder geval al vanaf het begin van de IJzertijd aanwezig, maar mogelijk, net als de (Romeinse) Maas en Dubbel, al van oudere oorsprong.³ Aangezien ze waarschijnlijk zijn ontstaan vanuit de oudere (bovengenoemde) stroomgordels zal het ontstaan van deze drie nieuwe stroomgordels een geleidelijk proces van avulsies en geulverleggingen zijn geweest.

De locatie van het plangebied ligt binnen de komgebieden van de drie stroomgordels Waal/Merwede, de (proto-)Oude Maas en de Dubbel (afb. 4). De Oude Maas is ontstaan als doorbraak (avulsie) van de rivier de Waal en de oudste fase wordt hieronder dan ook aangeduid met proto-Oude Maas. Deze doorbraak zou hebben plaatsgevonden in de periode (Late) IJzertijd - 100 ná Chr. Het is echter mogelijk dat deze doorbraak al in een (veel) oudere periode is gestart en van dezelfde datum is als de rivieren de Dubbel en de (Romeinse) Maas. Aangezien van de Dubbel inmiddels duidelijk is dat deze ook al in de periode Neolithicum-Bronstijd aanwezig was (i.p.v. vanaf de IJzertijd), is ook startdatering van de Oude Maas niet geheel zeker. In de oudste fase zal deze proto-Oude Maas bestaan hebben uit een delta-achtige geulstelsel dat in zuidwestelijke richting stroomde.

³ In de rapportage bij de archeologische verwachtingskaart wordt voor deze jongere stroomgordels nog een startdatering opgegeven van circa 300 na Christus, waarbij echter ook al opgemerkt wordt dat deze mogelijk (veel) ouder zijn. Eén van de bewijzen hiervoor is de vondst van Vroege-/Midden IJzertijd aardewerk en een Romeinse woonlocatie uit de 2e eeuw op de zuidoever van de Dubbel ter hoogte van het Albert Schweitzer ziekenhuis aan de Karel Lotsyweg (Dorst & Bosman, 2013, 21). Ook op andere locaties zijn aanwijzingen voor bewoning gedurende de Romeinse Tijd op de oeverwallen van de Merwede, het Oude Maasje en de Dubbel: gemeente Dordrecht vakteam erfgoed, interne projectcodes: DDT 9905, DDT 9906, DDT 9202, DDT 6403, DDT 6407, DDT 6409, DDT 6501, DDT 5601.

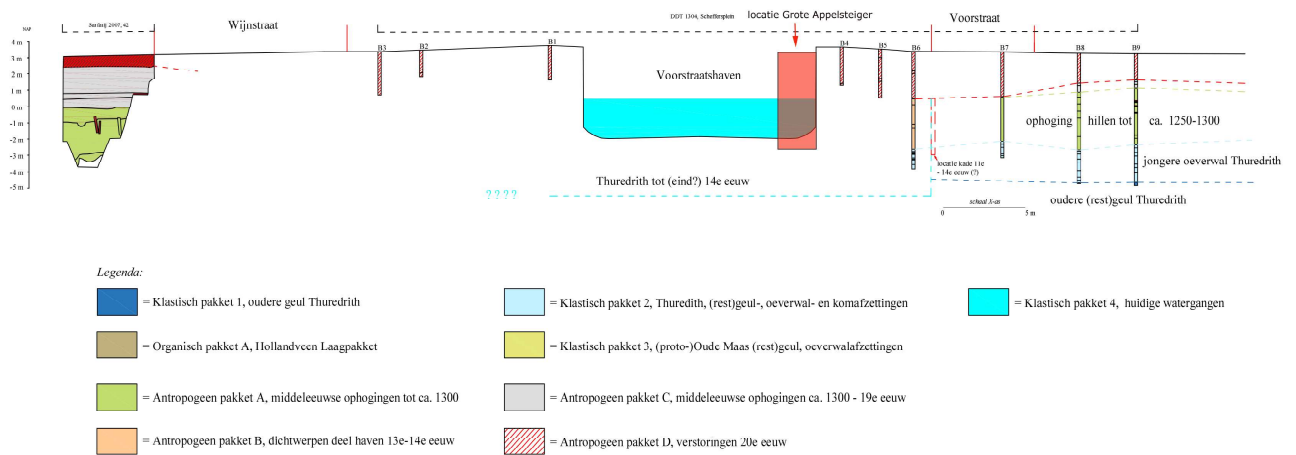
Het is onduidelijk hoe dit geulensysteem in de Middeleeuwen werd genoemd; mogelijk (deels) onder de benaming Merwede. Hierbinnen zou mogelijk de zuidelijkste geul, de huidige Voorstraats- en Wijnhaven, kunnen zijn aangeduid als de Thuredrith (afb. 4, rechts). Deze zuidoostelijkste geul wordt voorlopig in ieder geval met deze naam aangeduid. Deze geul is gedurende de middeleeuwse ontginningen omgevormd tot haven in de stad en is nu nog aanwezig als de Wijnhaven-Voorstraatshaven (afb. 4, rechts). De startdatering van deze zuidelijke geul, Thuredrith, is onbekend. Anders dat dat deze in afbeelding 4 pas is aangegeven vanaf de Middeleeuwen, is het zeer goed mogelijk dat deze gelijktijdig is ontstaan met de (proto-)Oude Maas en dat de startdatering dus ook al in de periode Neolithicum-IJzer-tijd gezocht moet worden.

Afb. 4. Een overzicht van de paleogeografische situatie in de perioden 100 ná Chr. (links), 800 ná Chr. (midden) en 1250 ná Chr. (rechts). Echter, de hier aangegeven situatie in 1250 (rechts) kan al veel ouder zijn en al bestaan hebben in de periode Neolithicum-IJzertijd. De namen van de verschillende stroomgor-del/rivieren zijn aangegeven en, bij benadering, de locatie van het plangebied (rood) (Vos et al, 2018, bewerkt door Dorst 2022, vakteam erfgoed Dordrecht).⁴

Op basis van verschillende archeologische boor- en opgravingsonderzoeken is de bodem binnen het plangebied bekend en kan er een voorspelling voor de bodemopbouw gedaan worden voor het plangebied. Recentelijk is op basis van deze bekende veldgegevens een geo-archeologisch bodemprofiel over de stad gemaakt. Hierin is ook te zien waarbinnen het plangebied gelegen is (afb. 5).

4 <https://rce.webgispublisher.nl/Viewer.aspx?map=Paleogeografischekaarten>

Afb. 5. Een overzicht van de verschillende archeologische vindplaatsen op basis waarvan een geïnterpreteerd geo-archeologisch bodemprofiel over de Voorstraatshaven en oeverzones van de Thuredrith is opgemaakt. In rood is de zone aangegeven waarbinnen het plangebied gelegen is (Dorst 2025, vakteam erfgoed Dordrecht).

Te verwachten geologische bodemopbouw

De insnijdingsgrens van de oudste fase van de Thuredrith is ter hoogte van het plangebied niet bekend. Wel kan met zekerheid gesteld worden dat deze verder oostwaarts van het plangebied Grote Appelsteiger lag. De grens van de Thuredrith ten tijde van de Middeleeuwse bewoning is aan de Voorstraat zijde op een aantal locaties wel bepaald. De dichtst bijgelegen locatie is de hoek Voorstraat-Kolfstraat-Scheffersplein (afb. 5, DDT 1304, B4-B6). De Voorstraatshaven-kadegrens lag in periode van vóór circa de 13^e eeuw ter hoogte van de huidige voorgevels van de panden aan de haven- of waterzijde van de Voorstraat (afb. 5, ter hoogte van B6). Dit is de periode waarin nog sprake is van een vrijwel niet door mensen aangepaste rivier waarlangs een lage dijk/kade lag, de huidige Voorstraat, met daaraan woonheuvels met huizen (afb. 6). De Thuredrith was toen nog een stuk breder; ter hoogte van het Scheffersplein (en het plangebied) zal deze circa 35 m breed zijn geweest.

Het plangebied Grote Appelsteiger ligt geheel in de jongste geul van de Thuredrith. Dieper liggen de veenafzettingen behorend tot het Hollandveen Laagpakket, maar het is onbekend op welke diepte. Met andere woorden, de insnijdingsdiepte van de (oudste geulfase van) de Thuredrith is onbekend, net als de datering. Diepere geulafzettingen van de Thuredrith kunnen verwacht worden op een diepte rond de 8 m – mv (ca. 4,8 m – NAP). Hierop zullen jongere geul- en restgeulafzettingen van de Thuredrith liggen. Deze zullen/kunnen overeenkomen met de gebruiksfase van de Thuredrith als haven. Al in de 13^e-14^e eeuw is men begonnen met het aanplempen van delen van de haven voor landwinning. Dit proces zal uitgebreider besproken worden in paragraaf 3.3. Op de natuurlijke rivierafzettingen zullen uiteindelijk antropogene aanplempingen en ophogingen aanwezig zijn. Deze zullen (hoofdzakelijk) dateren uit de periode waarin dit (water)deel van de Grote Appelsteiger is aangelegd. De top van deze ophogingen zullen reiken tot op het huidige maaiveld/kadeniveau van de Grote Appelsteiger. Ook dit zal nader worden besproken paragraaf 3.3.

3.2. Samenvatting en conclusies geologie en landschappelijke ontwikkeling

De locatie van het plangebied is geheel gelegen in de geul van de rivier de Thuredrith, welke vanaf de Middeleeuwen in gebruik was als haven. Tot welke diepte deze rivier op deze locatie is ingesneden in het voormalige veenpakket van het Hollandveen Laagpakket is onbekend. Te verwachten valt dat tot grote diepte sprake zal zijn van geulafzettingen van de Thuredrith.

Dit zal bestaan uit beddingzand dat gerekend kan worden tot de Formatie van Echteld en kan dateren vanaf mogelijk het Neolithicum – Bronstijd, maar de exacte datering ervan is onbekend. Deze geul was in ieder geval aanwezig vanaf de IJzertijd. Hoger gelegen kunnen de Thuredrith-afzettingen ook bestaan uit restgeulafzettingen. Zeker vanaf de periode vanaf de Middeleeuwen toen het in gebruik was als haven, kan de geul minder energierijk zijn geweest en begint een (toenemende) verlanding. In deze fase kunnen afzettingen in de geul gelaagder, kleiiger en detritusrijk zijn.

Het jongste traject van het bodempakket binnen het plangebied zal bestaan uit antropogene/kunstmatige aanplantingen en ophogingen. Deze dateren vanaf de periode waarin dit (water)deel van de Grote Appelsteiger is aangelegd. Dergelijke afzettingen worden verwacht vanaf tenminste de huidige bodemdiepte van de Voorstraatshaven tot aan het huidige loopniveau van de steiger/kade. De te verwachten aard en ouderdom van het antropogene ophogingspakket van de kade worden hieronder in paragraaf 3.3 besproken.

3.3. Middeleeuwse bewoning en stedelijke ontwikkeling

Gedurende de periode late 10^e – begin 11^e eeuw vinden er in toenemende mate grootschalige ontginningswerkzaamheden plaats binnen het Dordtse grondgebied. De start hiervan is voor de binnenstad archeologisch alleen bekend op basis van enkele ¹⁴C-dateringen van de oudste, diepst gelegen antropogene ophogingen, bijvoorbeeld van de locatie Van der Kooghplaats 1.⁵ De dateringen liggen hier tussen 1045-1190. De bijbehorende ophogingspakketten zijn vrij kenmerkend en bestaan voornamelijk uit bruin, bruinzwarte, sterk venige klei en klei met detritus. Op basis hiervan zijn deze oudste ophogingspakketten globaal, en met enige voorzichtigheid, in booronderzoeken wel te dateren en in bodemprofielen weer te geven. Deze dateringsperiode voor de start van de grootschalige ontginningen - en daarmee de start van een intensievere bewoning van het gebied - komt overeen met de bewoning zoals die bekend is in het buitengebied van Dordrecht. Bijvoorbeeld van de zuidelijke oeverwal van de Dubbel aan de Amnesty Internationalweg-Karel Lotsyweg. Hier is bij grootschaliger opgravingen deze oudste periode beter bekend en zijn hier onder andere de resten van een houten kerk (uit ca. 1018-1028), het bijbehorende kerkhof en (andere) bewoningssporen gedocumenteerd. Er zijn hier ook bewoningssporen uit de IJzertijd, Romeinse periode en Vroege Middeleeuwen aanwezig.⁶

Over de aard en intensiteit van de bewoning uit de vroegste middeleeuwse bewoningsperiode is uit de Dordtse binnenstad zeer weinig bekend. Op basis van de vindplaatsen elders op de oeverwal van de Dubbel kan het volgende beeld opgetekend worden.

5 Het huidige adres is Heer Heymansuysstraat 30-40. Dorst 2014. Dordrecht projectcode DDT 1312, Archis zaaknr. 2440013100.

6 Dorst & Bosman, 2013, Dordrecht projectcode DDT 1008, Archis zaaknr. 2308049100. Dorst & Bosman, 2022, Dordrecht projectcode DDT 2020-8, Archis meldingsnr. 4904934100.

Op het hoogste deel van de oeverwallen kan sprake zijn van een smalle en lage dijk/kade.⁷ De dijk/kades hebben breedtes tussen 6 en 20 m en de maximale hoogte lag vermoedelijk rond de 1 á 1,5 tot maximaal 2 m boven maaiveld. Aan de binnen- en buitendijkse zijden kunnen smalle dijksloten aanwezig aan. Het binnen- en buitenwater was (onder de dijk/kade door) verbonden door klepduikers. Aan de buitendijkse zijde ligt richting de geul een aflopende uiterwaardzone. Aan de binnendijkse zijde lopen langgerekte ontginnings- /percelingssloten die de breedte aangeven van de ontgonnen percelen. De bijbehorende huizen/boerderijen in de ambachten/kerkdorpen zullen vermoedelijk direct achter of aan de dijk, op opgeworpen woonheuvels (hillen) hebben gestaan. Dit is echter niet zeker; nog nergens zijn in het buitengebied van de gemeente Dordrecht resten van huizen met eventueel bijbehorende woonheuvels uit deze ontginningsperiode aangetroffen. Alleen van één houten kerk uit deze periode kan gesteld worden dat het op een lage heuvel direct achter (de veronderstelde) dijk/kade stond. De dijk met verbindende weg die voor de huizen liep zal ook dienstgedaan hebben als laad- en loskade. Vanaf deze dijk zullen verschillende houten steigers in de rivier/haven hebben gelegen (afb. 6).

Afb. 6. Een reconstructie van Dordrecht aan weerszijden van de Wijnhaven (Thuredrith) rond 1220-1250, gezien in de richting van de Merwede. Op de beide oevers van de Thuredrith is een rij huizen aanwezig met daarvoor een verbindingsweg; de Hoge- of Voorstraat links en de Wijnstraat rechts. (Ontwerp: H. 't Jong, Historisch adviesbureau 't Scapreel in samenwerking met ZockDesign, 2011).

⁷ Een dergelijk dijk/kade is met (enige) zekerheid vastgesteld op de noordoever van de Dubbel (Burgemeester Beelaertspark, waarneming ROB, zie verslag in Van der Esch & Koorevaar, 1995). En de zuidoever van de Dubbel: Hos & Dorst 2010, Dorst, & Bosman, 2013 (dijk/kade niet helemaal zeker, maar zeer aannemelijk door aanwezigheid van verschillende duikers haaks op de Dubbelgeul), Dorst 2017, De Boer & De Kort, 2007.

Een dijk/kade is het best bekend van de locatie Stevensweg, Dorst 2017a, Dordrecht projectcode DDT 1603, Archis onderzoeksmeldingsnr. 4038063100. Dit bedijkingsdeel binnen de Grote Waard betreft het ambacht Nesse en dateert van wat later, namelijk van 1260-1285, ¹⁴C-datering). Dorst, 2020, dit betreft de waarneming van een dijk/kade op de zuidoever van de Dubbel en mogelijk ook op de noordoever. Locatie Zuidhoven, Dordrecht projectcode 1812, Archis. Meldingsnr. 4698174100. En een laatste op de locatie Componistenbuurt, Dorst, in prep., Dordrecht projectcode 2023-7, Archis onderzoeksmeldingsnr. 5443795100. Hier is waarschijnlijk sprake van bewoning van het verdronken ambacht Dubbeldam op de zuidoever van de Dubbel. Ook hier is mogelijk sprake van een lage, smalle kade/dijk.

De Thuredrith is vanaf de start van de nederzetting in gebruik genomen als haven. In de geschreven bronnen wordt hier in zijn totaal aan gerefereerd als "haven", zoals in een geschreven bron in het Latijn uit 1276: "*portum*" en in een stadsrekening uit 1285: "*..ut der havene*". Na de aanleg van de Nieuwe Haven in 1410 wordt hieraan ook (op kaarten) gerefereerd als de "Oude Haven". Maar er is ook een historische onderverdeling. Het noordoostelijke deel was, gezien vanuit het belangrijke Rijnlandse achterland, de entree van de stad en werd Wijnhaven genoemd.⁸ Dit liep vanaf de Boombrug tot aan de voormalige Toltoren op de hoek Tolbrug-Voorstraat. Het westelijke verlengde, Tolbrug tot aan de Leuvebrug, werd Voorstraatshaven genoemd. Dus officieel lag het plangebied Grote Appelsteiger in de Wijnhaven. Pas in 1960 is deze grens officieel verlegd naar de ten noorden hiervan gelegen Nieuwbrug.⁹

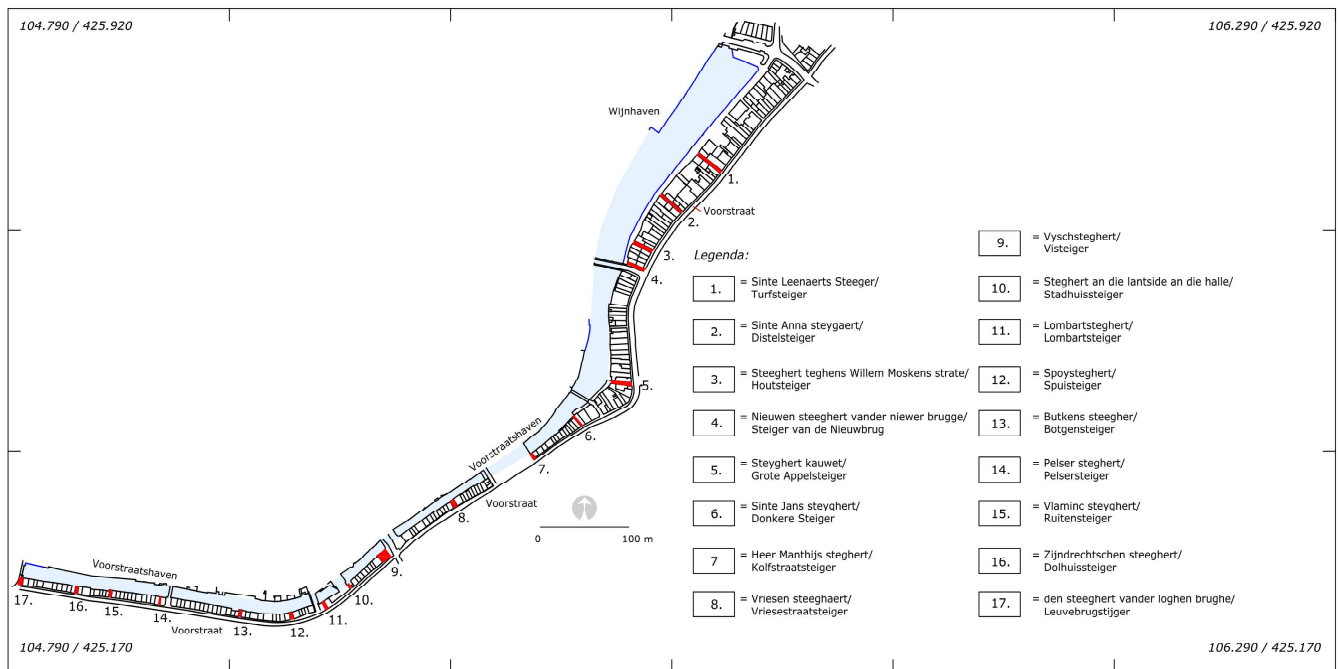
De lange steigers in de rivier waren nodig om de diepere, bevaarbare geulen (gantels) te bereiken. Een dergelijke havenzone met steigers, waar schepen aan konden leggen, die reikten tot aan deze gantels werd ook wel aangeduid als de "*statboem*", of ook wel stabboom. In het Middelnederlandsch Woordenboek is het omschreven als: "*een houten wallekant of beschoeiing*" en de tweede betekenis als "*steiger*" of, in hele brede zin "*aanlegplaats*", dus ook als gehele havenzone. In Dordtse keurboeken, o.a. in 1411, komt naar voren dat met de stabboom de afsluiting van een erf aan het water wordt bedoeld.¹⁰ Voor Dordrecht wordt met de term stabboom vooral gerefereerd aan de lange steigers die vanaf de Wijnstraat-Groenmarkt-Grotekerksbuurt in noordelijke richting naar de vaargeul in de Oude Maas staken; het is onbekend of deze benaming ook gebruikt werd voor de walkant en aanlegplaats in de Oude Haven aan de landzijde.

Veel van deze voormalige middeleeuwse, houten steigers zijn nog steeds herkenbaar en aanwezig, in versteende vorm en in naam. Aan de landzijde van de haven zijn dat van noord naar zuid onder andere: Turfsteiger, Distelsteiger, Houtsteiger, Grote Appelsteiger, Donkere Steiger (overkluisd, Voorstraat 265), Kolfstraatsteiger, Vriesestraatsteiger, Vissteiger, Stadhuissteiger, Lombardsteiger, Spuisteiger, Botgenssteiger, Pelsersteiger, Ruitensteiger, Dolhuissteiger, Leuvebrugsteiger (afb. 7).

8 Van Baarsel 1992, 129; zij vermeldt dat het voorkomt in geschreven bronnen vanaf 1779, maar zegt ook dat de naam al voorkwam toen op kaarten de gehele haven nog als Oude Haven vermeldt stond (dat is iig vanaf de 16^e eeuw).

9 Van Baarsel 1992, 122-123.

10 't Jong 2007, 22-24, 29.

Afb. 7. Een overzicht van de locaties van de steigers aan de landzijde van de stad (Voorstraat) die hun oorsprong hebben als een middeleeuwse, houten steiger die in het water van de haven stak. In de legenda zijn de oudste en huidige of laatst-bekende namen van de steigers vermeld (Dorst 2025, vakteam erfgoed Dordrecht).

Sommige van de hierboven genoemde steigers hadden in eerste instantie een andere naam. De namen van de steigers refereerden aan verschillende zaken; sommigen zijn genoemd naar de zaken die er geladen/gelost werden en anderen naar de nabijgelegen uitvalswegen of bekende middeleeuwse gebouwen of huizen van bewoners. De Grote Appelsteiger is gelegen in het verlengde van één van de belangrijkste uitvalswegen vanaf de Voorstraat, namelijk het Steegoversloot. Even ten zuiden hiervan stond begin 14e-eeuw al een, vermoedelijk houten, brug naar de poortzijde van de stad, de Wijnbrug.¹¹ In de bronnen wordt deze steiger al zeer vroeg vermeldt, al vanaf 1405. Er wordt in deze middeleeuwse periode aan deze steiger gerefereerd als "*gewed/gewat*" of "*kawet*", bijvoorbeeld in de zin: "*den steghert mitten ghewedde*" (1419).¹² Deze benamingen zouden kunnen verwijzen naar een doorwaadbare plaats of drinkplaats voor paarden, maar kan ook een verwijzen naar een ligplaats voor schepen (kade).

Uit historische bronnen is bekend dat men al vanaf de 13^e eeuw (illegaal) delen van de rivier dicht plempte om zo land te winnen aan de haven-of rivierzijde. Dit gebeurde later ook legaal en zo werd geleidelijk aan de Voorstraat ook een bebouwbare strook grond verkregen. De voormalige houten steigers zullen hierbij onder de aanplantingen en ophogingen zijn verdwenen, maar de functie ervan bleef van de meesten wel intact. Het voormalige loopvlak van de steigers zal bij de aanplantingen zijn verhard waarbij tussen de nieuwe bebouwing een smalle toegang ontstond vanaf de Voorstraat naar de haven.

Pas vanaf de 16^e-eeuw zijn er afbeeldingen bekend van de bebouwingssituatie. Om de 16^e- en 17^e-eeuwse kaarten goed te kunnen interpreteren, moeten we eerst een voorstelling van de laad- en loskraan Swartsenborg laten zien (afb. 8). Deze kraan stond tegenover de Donkere Steiger aan de havenzijde van de Wijnstraat (afb. 10). De kraan heeft een einddatum circa 1550, met als uiterste datum 1558 omdat het dan op een kaart van Van Deventer niet meer aanwezig is. Op de prent afgebeeld in afbeelding 8 is ook de Wijnbrug aangegeven, als de "*Wijnhavenbrug*". Ook is te zien dat er sprake is van een bakstenen brug met (ten minste) drie boog-doorgangen.

¹¹ Van Baarsel 1992, eerste vermelding 1316 (*Wijnbrucke*, OSA 621, reg 166).

¹² Van Baarsel 1992, 44. Specifieke referentie: OSA 507, fol 47v).

Afb. 8. Een prent met een gezicht vanaf de Donkere Steiger in de richting van de bebouwing aan de havenzijde van de Wijnstraat met daarop de kraan Swartsenborg. Geheel rechts is de bakstenen Wijnbrug met bogen te zien. Dit geeft de situatie aan tot circa 1550 (-1558) (RAD inventarisnr. 551_35456, bewerkt door Dorst 2025, vakteam erfgoed Dordrecht).

Op een stadsplattegrond van Braun & Hogenberg van circa 1572 is mogelijk een betrouwbare situatieschets uit een oudere periode te zien (afb. 9). Op deze kaart is te zien dat de havenzijde van de Voorstraat al bestaat uit een aangeplempte strook grond met daarop bebouwing. De oorspronkelijke in het water stekende steigers zijn geheel opgenomen in deze bebouwde strook grond. Het einde van de Grote Appelsteiger loopt gelijk tot aan de watergevels van de huizen aan de Voorstraat. Wat opvalt is dat er hier sprake lijkt te zijn van een houten fase van de Wijnbrug. Ook valt op dat er geen haakse steiger op de kop van de Grote Appelsteiger is weergegeven, zoals deze wel te zien is op de kaart van Jacob van Deventer uit 1545 (afb. 10). Deze kaart uit circa 1572 kan dus mogelijk gebaseerd zijn op een veel oudere kaart en bebouwingssituatie aangezien er in de periode rond, tenminste, 1550 waarschijnlijk al sprake was van een bakstenen fase van de Wijnbrug (zie afb. 8). Het is dus mogelijk dat hier een veel oudere situatie uit het begin van de 16^e eeuw te zien is.

Afb. 9. Een uitsnede van een stadsplattegrond zoals uitgegeven door redacteur Braun en graveur Hogenberg. Het is onduidelijk of dit een correcte weergave uit de periode rond circa 1572 weergeeft; er lijkt namelijk nog sprake van een oudere, houten Wijnbrug. Het kan een kopie zijn van een kaart die een bebouwingssituatie uit het begin 16^e eeuw laat zien. De tekenaar is onbekend (RAD inventarisnr. 551_40136, bewerkt door Dorst 2025, vakteam erfgoed Dordrecht).

Ergens in het eerste kwart van de 17^e eeuw, tussen 1616 en mogelijk 1634, krijgt de steiger zijn huidige naam Grote Appelsteiger. Deze naamsverandering kwam doordat men de appelmarkt naar dit deel van de Voorstraat verhuisde. Even ten noorden lag een steiger met de naam Kleine Appelsteiger (afb. 10). De kaart van Van Deventer uit 1545, alleen bekend in kopie uit 1674, laat de situatie vóór 1550 (-1558?) zien. De kaart is destijds gemaakt in opdracht van het stadsbestuur naar aanleiding van een rechtszaak over de laad- en loskranen in de stad. Interessant is dat hierop op de uiterste kop van de oorspronkelijke Grote Appelsteiger een haakse, houten steiger is aangegeven, die binnen het plangebied valt. De optekening van deze steiger is waarschijnlijk een natuurgetrouw detail dat op jongere, 17^e-eeuwse kaarten niet meer is aangegeven. De kadebeschoeiing is op deze kaart aangegeven als een bruine lijn; hieruit is niet op te maken of dit een houten plankbeschoeiing of een bakstenen kademuur betreft.

Afb. 10. Een uitsnede van een kopie uit 1674 van een stadsplattegrond van Jacob van Deventer uit 1545. Hierop is ook nog de kraan Swartsenborg aangegeven en de ten noorden daarvan gelegen bakstenen Wijnbrug zoals die in afbeelding 8 is weergegeven. In rood is het plangebied aangegeven met op de kop van de oudste fase van de Grote Appelsteiger een haakse, houten steiger in de haven (RAD inventarisnr. 552_195121-025, bewerkt door Dorst 2025, vakteam erfgoed Dordrecht).

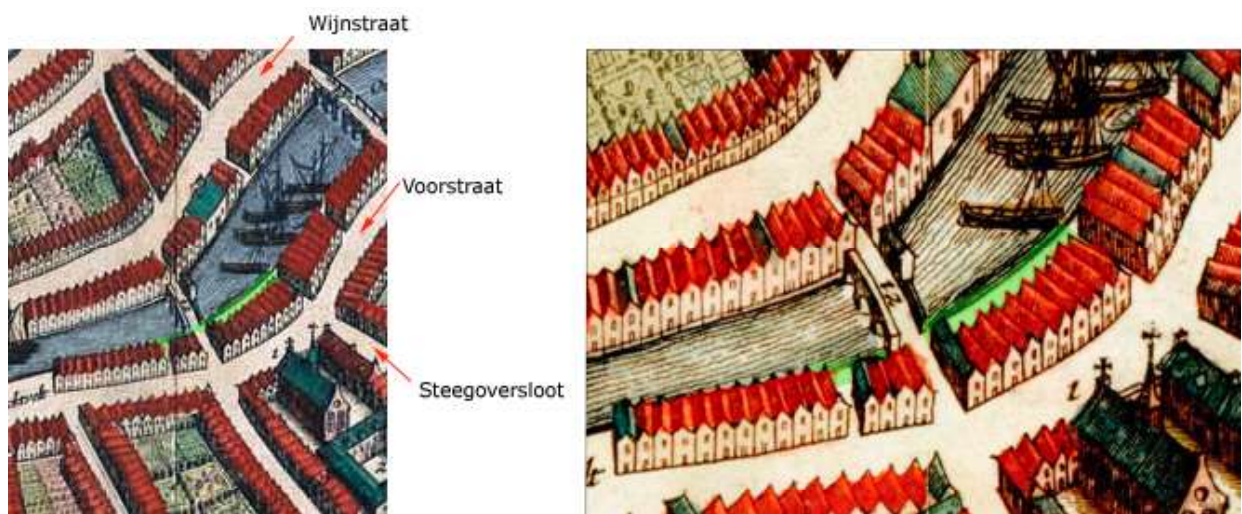
De naamsverandering van de Grote Appelsteiger is mogelijk een (of de enige) aanwijzing dat er in deze periode sprake is van de aanleg van een steiger/kade binnen het plangebied, namelijk het haakse verlengde van de Grote Appelsteiger. Echter, er is nog een andere periode waarin de situatie geschikt was voor de aanleg deze haakse kade. Dit moment wordt voorafgegaan aan een dramatische gebeurtenis, namelijk het instorten van de Wijnbrug in 1644. Dit is onder andere bekend uit een contemporair gedicht van de Dordtse schrijfster, musicienne en schilderes Margaretha van Godewijck. Zij dichtte naar aanleiding hiervan:

Op 't instorten vande Wijn-brugh. 1644
 Heden heb icksien geschieden,
 Ick, en meer dan hondert lieden,
 Hoe de Wijn-brugh viel ter neer
 Sonder hulp, of tegen weer.
 Hoe sij is ter neer gesoncken,
 Inde haven half verdroncken,
 Met een vrouw, die inde noot
 uyt gehaelt is, hallif doot.

Nadat de brug was ingestort en opgeruimd, was er ruimte voor de aanleg van een aaneengesloten kade/steiger. Dus de periode aansluitend op deze gebeurtenis in 1644 zou een goede startmogelijkheid zijn voor de realisatie van deze kade. Echter, op basis van stadsplattegronden van Blaeu en De Wit en enkele geschreven bronnen kan een betrouwbaardere start voor deze kade worden bepaald (afb. 11). De stadsplattegrond van Blaeu is scherp te dateren in de periode 1640-1647. De einddatering is gebaseerd op het feit dat het Maartensgat, dat in dat jaar is gegraven, nog niet is aangegeven. De hierop aangegeven situatie met de (bakstenen) Wijnbrug is dus vermoedelijk nog de situatie van vóór het instorten van de brug in 1644.

Als dit een correcte weergave is, dan was er dus in ieder geval ter hoogte van het noordelijk deel van het plangebied al wel een kade/steiger aanwezig. Van het zuidelijke deel, vanaf de Wijnbrug tot aan de Donkere Steiger, is dat op basis van deze kaart niet geheel zeker, maar op basis van het doorkijkje ter hoogte van de Donkere Steiger zou dat wel goed mogelijk zijn (afb. 11). De plattegrond van De Wit uit (1695?-) 1698 laat een ogenschijnlijk identieke situatie zien; dit is dus waarschijnlijk een exacte kopie van de kaart van Blaeu uit 1640 (-1644?). Op deze kopie is de situatie wel scherper en gedetailleerder weergegeven (afb. 11, rechts).

Dus deze twee stadsplattegronden geven zeer waarschijnlijk de situatie aan van vóór het instorten van de Wijnbrug in 1644. De huidige kade van de Grote Appelsteiger binnen het plangebied bestond dus vermoedelijk ook in deze periode al. Op basis van deze kaarten kan echter niet worden opgemaakt of er al een onderdoorgang van deze steiger onder de Wijnbrug was. De pre-1644 kade/steiger lijkt hierop op dezelfde hoogte te liggen als het straatniveau van de brug, maar mogelijk is dit alleen om aan te geven dat de steiger wel te bereiken was, maar dan via een trap zoals dat ook vanaf de nieuwe Wijnbrugsituatie uit 1695 mogelijk was (afb. 13 en afb. 15). Nadat de Wijnbrug was ingestort, volgde een periode waarin er 50 jaar lang geen brug was op deze locatie; de nieuwe Wijnbrug is pas in 1695 gerealiseerd.

Afb. 11. Links: een uitsnede van een stadsplattegrond van Joan Blaeu uit de periode 1640 – 1644 (?) (RAD inventarisnr. 551_40138-2) Rechts: een gedetailleerdere kopie door Frederik de Wit, uitgegeven in (1695-?) 1698 (KB, Atlas de Wit 1698-pl014-Dordrecht-KB PPN 145205088.jpg).

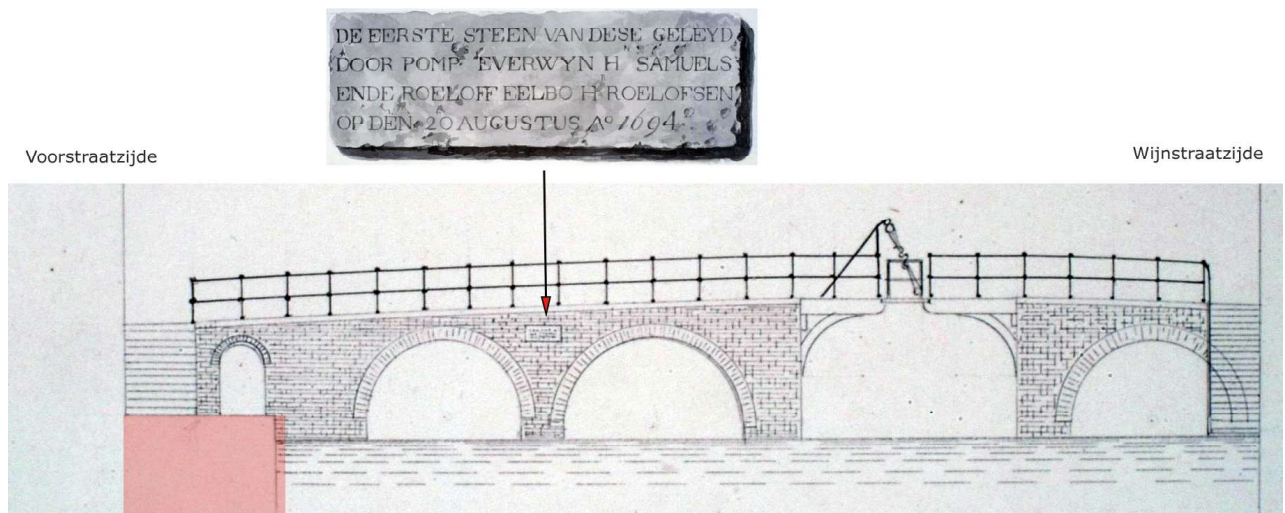
In groen is het plangebied Grote Appelsteiger weergegeven (Beide kaarten bewerkt door Dorst 2025, vakteam erfgoed Dordrecht).

In 1695 is een nieuwe Wijnbrug gerealiseerd. Het gaat om een bakstenen brug met vier bogen. In de derde boog, gelopen vanaf de Voorstraat, zat een mastgat om boten met een hoge mast door te laten (afb. 12 en afb. 13).

Afb. 12. De in 1695 gebouwde Wijnbrug op een aquarel van J. van Lexmond uit 1814, gezien in zuidelijke richting. Links zijn de achtergevels van de Voorstraat te zien. De Grote Appelsteiger ligt hier helaas links buiten beeld (RAD inventarisnr. 552_405023).

Van de brug uit 1695 is een bouwkundige reconstructie bekend die wordt gedateerd in de periode 1890-1901 (afb. 13). Op basis waarvan deze reconstructie is gebaseerd, is onbekend aangezien de brug al in 1867 is verkocht voor sloop. De reconstructie is dus niet naar leven getekend, maar gereconstrueerd op basis van verschillende voorstellingen op schilderijen, tekeningen en foto(s). Op deze reconstructie is het deel van de Grote Appelsteiger binnen het plangebied ook aangegeven, de doorgang onder de brug en het trappetje naar de brug vanaf de steiger zijn wel op de realiteit gebaseerd (afb. 12, rood, afb. 15). Ook is niet bekend op basis waarvan in deze reconstructie de gedenksteen is weergegeven; de steen is namelijk niet op deze locatie op het schilderij van Van Lexmond uit 1814 en de foto uit 1860-1864 te zien (afb. 12 en afb. 15). Het is onbekend of de onderdoorgang van de steiger pas bij deze brug uit 1695 is gerealiseerd, of dat deze ook al in de oudere pre-1644 brug aanwezig kan zijn geweest.

Afb. 13. Een reconstructie van de in 1695 gebouwde Wijnbrug door A. Schmidt (RAD inventarisnr. 551_35166). Hier is de noordzijde van de brug weergegeven zoals deze ook te zien is op het schilderij van Van Lexmond uit 1814, zie afb. 12. Deze bouwkundige voorstelling zou dateren uit de periode 1890-1901, terwijl de brug al in februari 1867 was verkocht voor sloop. In de inzet een tekening van Rutten van de gedenksteen aan de eerstesteenlegging in 1694 (RAD inventarisnr. 551_30019). In rood is de kade van de Grote Appelsteiger weergegeven.

Op de kadastrale minuut van 1832 is de bebouwingssituatie vanaf 1695 nog goed weergegeven (afb. 14). Te zien is dat de Wijnbrug ter hoogte van het mastgat een versmalling had. Het plangebied, het haakse verlengde van de Grote Appelsteiger, is op dit minuutplan *Hout Steigher* genoemd. De onderdoorgang van deze steiger/kade is ter hoogte van de Wijnbrug met een stippellijntje aangegeven. In de onderdoorgang was een openbaar secrete aanwezig dat voor veel stankoverlast zorgde. Dit beruchte secrete heeft destijds geresulteerd in een Dordts gezegde: *Als je stront* (in de dubbele betekenis van ruzie) *zoekt, moet je onder de Wijnbrug wezen*.

Afb. 14. De bebouwingssituatie weergegeven op de kadastrale minuut van 1832 met daarop het plangebied in rood. De steiger heeft hierop de naam *Hout Steigher* (Beeldbank RCE, MIN08037H01).

Op een foto uit de periode 1860-1864 is de brug uit 1695 nog te zien. Dit is de oudste foto van zowel de brug als de kade/Appelsteiger. Hierop is een open kade te zien met een bakstenen kademuur en daarvoor enkele meerpalen/dukdalven waaraan een schip is aangemeerd. Op de foto is verder te zien dat de onderdoorgang/toegang tot het openbare secreteet onder de Wijnbrug en de trap vanaf de Wijnbrug naar de steiger/kade inderdaad aanwezig zijn, zoals ook op de reconstructie uit 1890-1910 (afb. 13). Wel is hieruit op te maken dat de gedenksteen niet op de juiste locatie in deze reconstructie is weergegeven; mogelijk zat de steen aan de andere zijde van de brug. De kade van de Grote Appelsteiger heette in deze periode Hout Steiger en was in gebruik als laad- en loskade en herbergde dus ook nog het openbaar secreteet.

Afb. 15. De Wijnbrug uit 1695 op een foto uit de periode 1860-1864. Hierop is ook het noordelijke deel van de Grote Appelsteiger (in rood) te zien (RAD inventarisnr. 552_324193).

Op een andere foto uit dezelfde periode is het uiterste puntje van het zuidelijk deel van de Grote Appelsteiger te zien; nabij de Donkere Steiger (afb. 16). Hierop is te zien dat de kademuur aan de bovenzijde een afdekband van (blauwe?) natuursteen heeft. Deze natuurstenen band is tot op heden aanwezig in de kademuur van de Grote Appelsteiger. Dit gaat dus in ieder geval terug tot in de 19^e eeuw, maar is mogelijk al veel ouder en kan ook al in de 17^e eeuw aanwezig zijn geweest. Op de kopse noord- en zuideinden van de kade waren ten minste tot eind 19^e-eeuw nog houten trappen naar de haven aanwezig (afb. 17).

Afb. 16. Het zuidelijke deel van het plangebied; linksonder de kade van de Grote Appelsteiger ter hoogte van de Donkere Steiger in de periode 1860-1864, gezien in de richting van het Scheffersplein (RAD inventarisnr. 552_324193).

De laat 17e-eeuwse brug is dus vermoedelijk in 1867 al gesloopt. In het jaar daarvoor was ook al een deel afgebroken waarbij er een nieuwe houten loopbrug als overgang was gerealiseerd. Oorspronkelijk was het plan om een nieuwe brug te bouwen met maar één pijler, maar dat werd door het stadsbestuur te duur bevonden. Daarom is besloten tot gedeeltelijke sloop en nieuwbouw van de Wijnbrug waarbij de oorspronkelijke 17e-eeuwse pijlers gedeeltelijk zijn hergebruikt. De 17e-eeuwse pijlersituatie is dus nog herkenbaar in de nieuwe, huidige Wijnbrug die in 1869 is gerealiseerd (afb. 17). Het oude, openbare secreteet keerde niet terug in de nieuwe brug. Wel was er in de (late) 19^e en begin 20^e eeuw nog een openbaar urinoir aanwezig op het zuidelijk deel van de kade, ter hoogte van de Donkere Steiger (afb. 18).

Afb. 17. Boven: de huidige Wijnbrug uit 1869, gezien rond 1900 vanaf het Scheffersplein (RAD inventarisnr. 551_30019, bewerkt door Dorst 2025, vakteam erfgoed). Deze is gebouwd op de funderingsresten van de bogen van de brug uit 1695. Het, vanaf links gezien, tweede doorvaartdeel is langer dan de andere drie delen; dit was het deel waarin in de 17^e-eeuwse Wijnbrug het mastgat zat (zie afb. 12 en afb. 13). Ter vergelijking is hieronder de Wijnbrug vanaf het Scheffersplein in het jaar 2025 weergegeven (gemeentelijk geo-informatiesysteem Drechtmaps Geo-Apps 1.0, 2025). In beide is het plangebied Grote Appelsteiger in rood aangegeven.

Afb. 18. Een uitsnede van een foto uit de periode 1910-1920 waarop het urinoir op het zuidelijk deel van de kade van de Grote Appelsteiger te zien is, gezien vanaf de Voorstraat door de overbouwde Donkere Steiger (RAD inventarisnr. 556_5261, bewerkt door Dorst 2025, vakteam erfgoed).

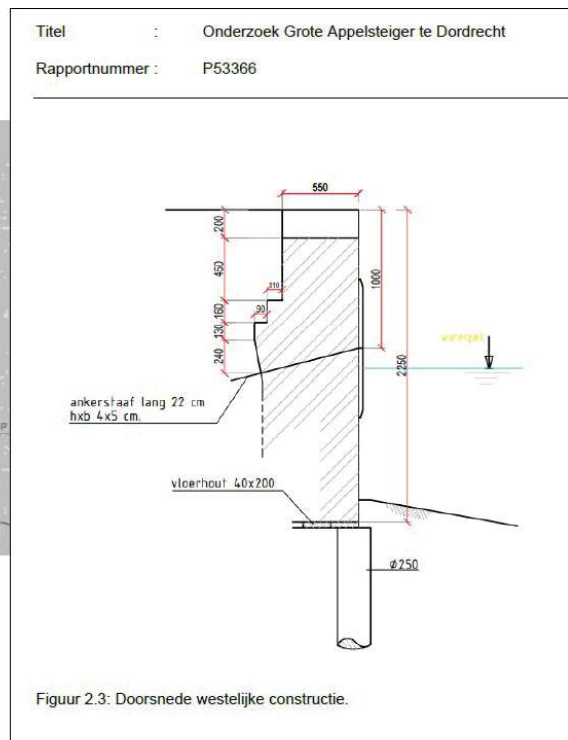
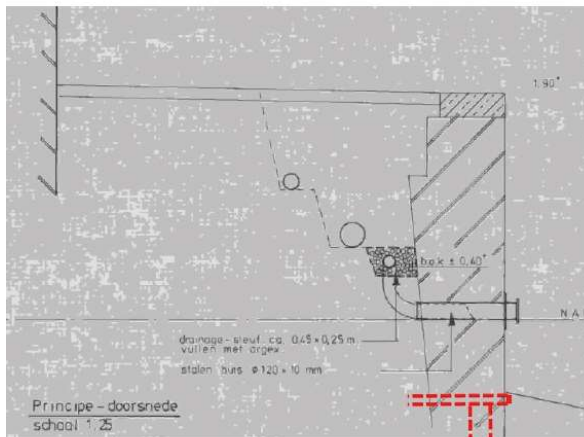
Bij de nieuwbouw van de Wijnbrug in 1869 is de grote stenen trap die vanaf de Wijnbrug toegang gaf tot de kade van de Grote Appelsteiger verdwenen (afb. 19). Op een foto uit 1898 zijn ook verschillende kademuurklampen te zien. Deze zijn zowel horizontaal als verticaal herkenbaar; mogelijk is er dus ook binnen segmenten sprake van kademuurvernieuwing geweest. Verder zijn er verschillende goten/riolen herkenbaar die uitmonden in de haven.

Afb. 19. Het noordelijk deel van het plangebied in 1898; de kade van de Grote Appelsteiger aan de noordzijde van Wijnbrug; hierop is te zien dat er geen trap vanaf de brug naar de kade/steiger meer is (RAD inventarisnr. 552_405021).

In de 20^e eeuw hebben er verschillende ingrepen plaatsgevonden op de kade van de Grote Appelsteiger. De huidige kademuur(klamp) is in 1993 voor het laatst gerenoveerd, hierbij is in ieder geval het baksteenmetselwerk vervangen. Bij deze ingreep is ook een drainagesysteem aan de binnenzijde van de kademuur aangebracht. Hiervoor is een vertrapte sleuf langs de muur gegraven met een laatste trap op circa 0,3 m + NAP en vanaf daar verschillende uitlaten door de kademuur die op een diepte van circa 0 m NAP liggen (afb. 20). Tijdens een verkennend waterbodemonderzoek (Heijnen 2023) is vastgesteld dat de kademuur 55 cm breed is en dat deze op een houten plankfundering op palen staat. Deze is op het bestek ingetekend in de profieldoorsnede van het drainageplan ingetekend. De top van deze houtfundering ligt op 2,25 m onder het straatniveau (0,35 m – NAP) en de planken zijn 20 cm breed en 4 cm dik (afb. 20, rechts). De funderingspalen zijn van dennenhout, hebben een diameter van circa 25 cm en de conditie was zeer wisselend. Het noordelijke deel van de kademuur is dieper gefundeerd en is in betere conditie. Het zuidelijke deel is hoger gefundeerd en in een slechtere staat. Aan de binnenzijde van de kademuur zijn vanaf 75 cm – straatniveau twee vertandingen van 10 en 9 cm breed aanwezig en op een diepte van 1 m onder de natuurstenen dekzerk van de kademuur zijn verschillende trekankers aanwezig. Hiervan zijn de lengtes niet vastgesteld (afb. 20, rechts).¹³

13 Heijnen 2023, Onderzoek Grote Appelsteiger, Nebest rapport P53366.

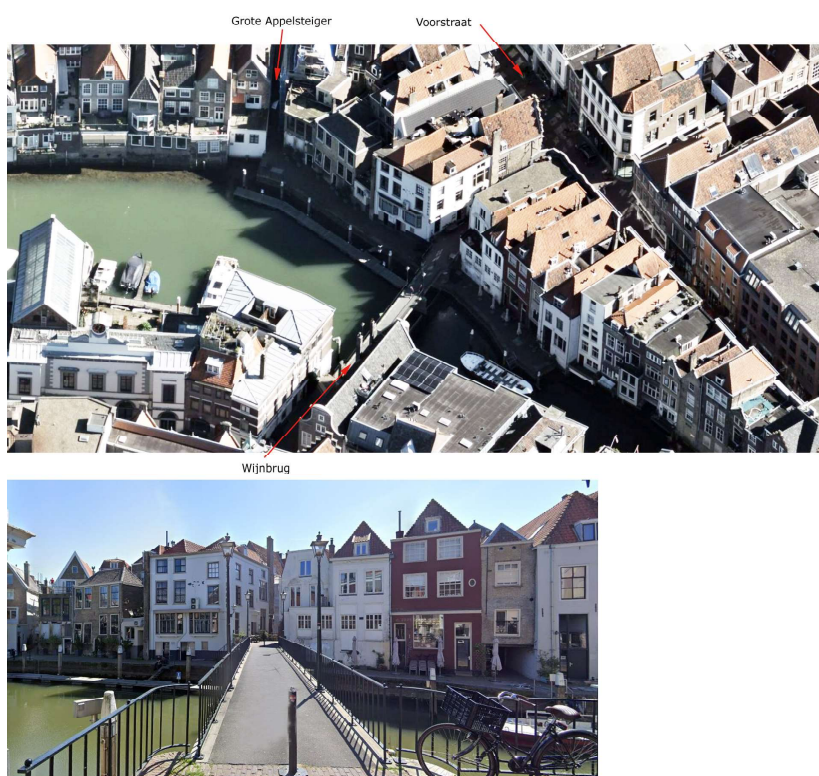
Afb. 20. Links: een dwarsdoorsnede-bestektekening van de aanleg van de drainage achter de kademuur van de Grote Appelsteiger. In rood is de paal- met plankenfundering van de kade ingetekend. Deze is waargenomen tijdens een verkennend waterbodemonderzoek, opgetekend en weergegeven in een dwarsdoorsnede (rechts: Heijnen 2023, figuur 2.3).

De klinkerverharding is mogelijk ook in 1993 vervangen; dit is in ieder geval gedaan toen er een riool in is aangelegd. Dit bestaat uit twee rioolputten op de koppen van de kade/steiger met daartussen een rioolbuis. Daarnaast zijn er ook verschillende elektra-tracés aanwezig (afb. 21). De ondergrond binnen het plangebied is dus al deels verstoord. Het riool dat ten noorden van het plangebied in 1995 in de haven is aangelegd, ligt op een diepte van 1 m – NAP en dit riool is aangesloten op de rioolput op de noordelijke kop van de Grote Appelsteiger. Vermoedelijk ligt het riool in de kade/steiger dus ook op deze diepte. Dit betekent dat de bodem op de kade/steiger tot een diepte van 2,9-3 m onder straatniveau zal zijn verstoord.

Afb. 21. Een overzicht van het riooltracé en rioolputten (blauw en grijze vierkanten) en de elektra (donkergroen) (gemeentelijk geo-informatiesysteem Drechtmaps Geo-Apps 1.0, 2025).

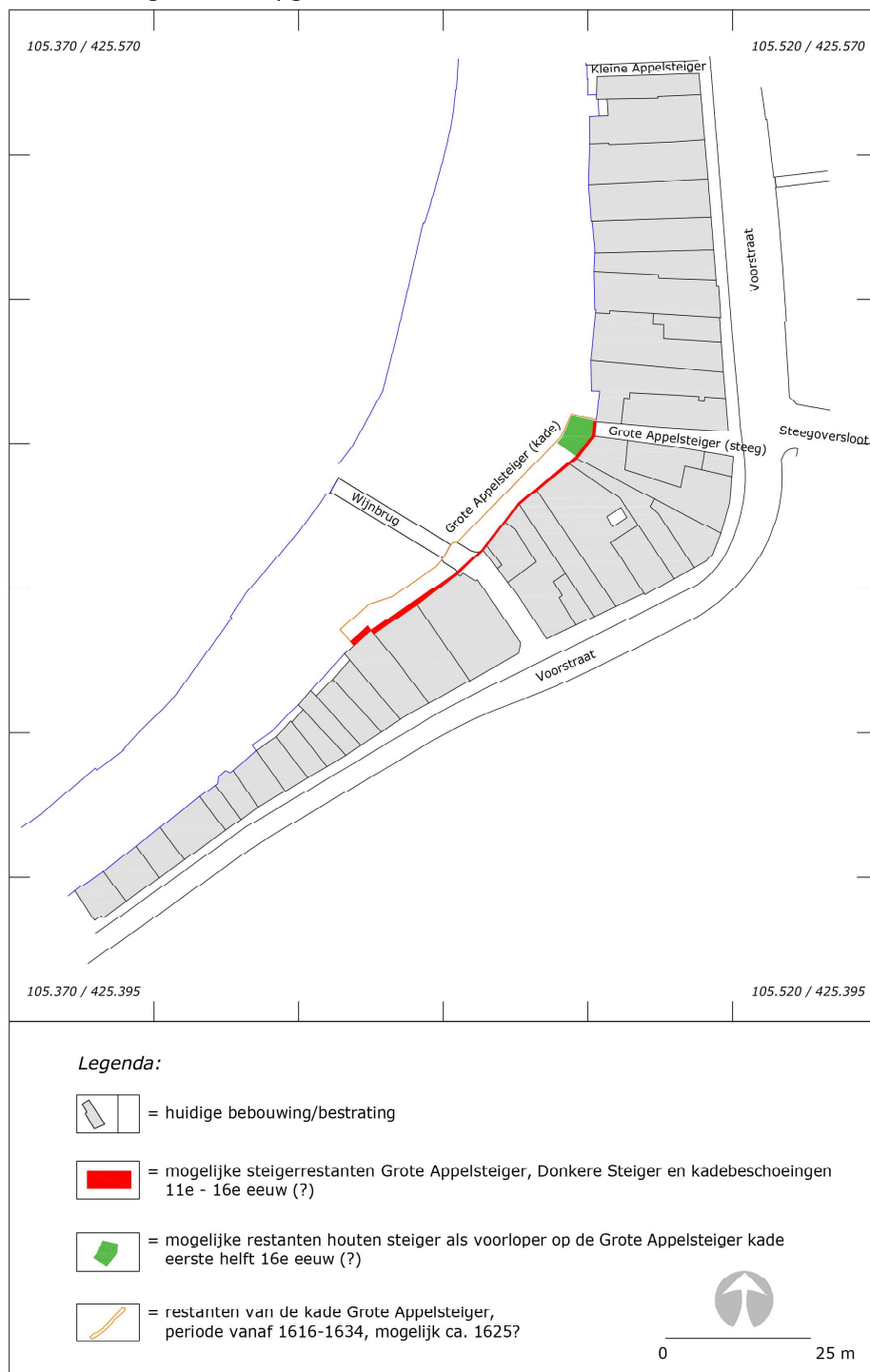
In vorm en uiterlijk is er sinds de oudste aanlegfase van de Grote Appelsteiger tot op heden vrijwel niets veranderd. Vandaag de dag is er voor het noordelijk deel van de steiger een houten aanleg- en loopvlonder in de haven, vóór de kademuur aanwezig (afb. 22).

Afb. 22. Boven: een luchtfoto waarop de gehele Grote Appelsteiger te zien is. De grijze deksels op de noordelijke en zuidelijke uiteinden van de steiger markeren de rioolputten (gemeentelijk geo-informatiesysteem Drechtmaps Geo-Apps 1.0, 2025). Onder: een aanzicht op de Grote Appelsteiger, gezien vanaf de Wijnbrug aan de Wijnstraatzijde.

4. Samenvatting en archeologische verwachting

Op basis van het bureauonderzoek kan de volgende samenvatting en geo-archeologische verwachting worden opgesteld.

Afb. 23. Een overzicht van de mogelijk aanwezige archeologische resten binnen het plangebied, weergegeven per periode (Dorst, 2025, vakteam erfgoed).

Bodemopbouw

Geologisch gezien ligt de locatie op een plek waar al sinds oudsher sprake was van een waterloop. Het gaat hier om de stroomgordel van de (proto-) Oude Maas-Thuredrith, die met enige zekerheid al in de IJzertijd aanwezig was, maar mogelijk nog van grotere ouderdom is. Tot op welke diepte deze watergang binnen het plangebied is ingesneden in het Hollandveen Laagpakket, is onbekend. Het is mogelijk dat op grotere diepte het veen nog aanwezig is. Hierboven zal de bodem bestaan uit natuurlijke geul- en oudere oeverwalafzettingen; grijze klei en zand. Op welke diepte de top van deze natuurlijke afzettingen ligt, is niet bekend. De top van het bodempakket (onder de ophogingen voor de kade) kan bestaan uit antropogene aanplempingen/ophogingen uit de periode 11^e-14^e/15^e eeuw. In de 15^e eeuw wordt in historische bronnen aan de Grote Appelsteiger gerefereerd onder de benamingen "*gewed/kawet*". Dit bekend dat er sprake was van een ondiepe plaats, wat weer veroorzaakt kan zijn door dergelijke aanplempingen. De top van deze vermoedelijke antropogene aanplempingen kan liggen rond de 0 m NAP of iets hoger; dit is bij benadering waarschijnlijk de gemiddelde waterstand voor de perioden 11^e-14^e eeuw.

Archeologische verwachting

Uit de periode vóór de 16^e eeuw kunnen mogelijk archeologische resten aanwezig zijn. Het gaat hier dan om restanten van de oudere fases van de Grote Appelsteiger, de Donkere Steiger en een eventuele houten kadebeschoeiing (afb. 22, rood). Op de koppen van de voormalige, oudere houten steigers die tot in het water van de Thuredrith/Wijnhaven stonden, kunnen nog resten daarvan worden aangetroffen. Het kan hierbij gaan om houten (steiger) palen, maar deze steigers kunnen ook bestaan hebben uit, met grond opgevulde caissons met een houten beschoeiing. Daarnaast was er mogelijk ook al een houten kadebeschoeiing (de *statboem* of *stabboom*) in de periode vóór de realisatie van de haakse kade van de Grote Appelsteiger. Deze resten kunnen aanwezig zijn ter hoogte van de huidige gevels van de panden aan de Voorstraat die tot deze periode watergevels zullen zijn geweest. De exacte locaties, conservering en diepteligging van deze mogelijk resten zijn onbekend, maar zullen naar verwachting in ieder geval op een diepte van 0 NAP aanwezig zijn.

Mogelijk is er in de eerste helft van de 16^e eeuw al sprake van een eerste aanzet tot de huidige haakse kade van de Grote Appelsteiger. Op een enkele historische kaart die de situatie in de periode vóór 1550 (-1558?) weergeeft, is haaks op de Grote Appelsteiger (steeg) een houten steiger in de Wijnhaven weergegeven (afb. 23, groen). Over de exacte aard en grootte hiervan zijn vooralsnog geen uitspraken te doen. De vermoedelijke resten hiervan zullen bestaan uit houten (steiger)palen en worden verwacht in het uiterste noordelijke deel van het plangebied; circa waar de huidige kade Grote Appelsteiger overgaat in de steeg Grote Appelsteiger (afb. 23, groen). Deze locatie zal echter al wel tot grote diepte zijn verstoord bij de aanleg van de rioolput en de hierop aangesloten rioolbuizen. Deze verstoring kan mogelijk reiken tot 2,9-3 m onder straatniveau.

Wanneer de huidige dwarse kade/steiger exact is aangelegd, is nog onbekend. Wel kan met enige zekerheid gesteld worden dat deze al aanwezig was in de periode tussen het in onbruik raken van de havenkraan Schwartzborg tussen 1550 -1558(?) en het instorten van de Wijnbrug in 1644 (afb. 23, oranje).

Om dit moment nog scherper te stellen, kan het volgende een aanwijzing zijn. In de periode tussen 1616 en (mogelijk) 1634 wordt de appelmarkt van elders in de stad naar deze locatie verplaatst en krijgt de steiger zijn huidige naam Grote Appelsteiger. En in een historische bron wordt de Kleine Appelsteiger in 1625 voor het eerst genoemd en vermeld dat het gaat om "*..een nieuwe appelsteiger*". Het is mogelijk dat de verplaatsing van de oude appelmarkt naar deze locatie in of direct vóór 1625 heeft plaatsgevonden en dat deze verlengde kade (Grote Appelsteiger) in dezelfde periode is aangelegd (afb. 23, oranje).

De aanwezigheid van de dwarse kade/steiger zoals die nu nog aanwezig is, wordt gesuggereerd door de stadsplattegrond van Blaeu uit 1640. Hierop is binnen het plangebied een zone van droog land/weg aangegeven. Over de aard van deze oudste, vermoedelijk vroeg 17^e-eeuwse fase van de kade/steiger is echter niets te zeggen. Ook is het onduidelijk of de kade/steiger ook onder de ingestorte 16^e-eeuwse bakstenen brug heeft doorgelopen.

In 1695 wordt een nieuwe Wijnbrug gebouwd. Van deze brug is zeker dat er sprake was van een onderdoorgang; de nieuwe brug is dus over de oudere Grote Appelsteiger/kade gebouwd. Vanaf de nieuwe brug was de lagergelegen dwarskade ook bereikbaar door een brede stenen trap; deze was in ieder geval aanwezig aan de noordzijde van de opgang naar de Wijnbrug. Het is onbekend of er ook naar de zuidzijde een stenen trap naar de Grote Appelsteiger/kade aanwezig was. De kade/steiger zal in ieder geval vanaf de 17^e eeuw voorzien zijn geweest van een bakstenen kademuur en een verharding op straatniveau.

De oudste, betrouwbare weergaven van de kade/steiger binnen het plangebied dateren uit de 19e eeuw. Het gaat hierbij met name om foto's waarop de Wijnbrug(situatie) uit de late 17e-eeuw te zien is. Tijdens deze 19e-eeuwse bebouwingssituatie is er sprake van een open laad- en loskade met meerpalen/dukdalven daarvoor. In deze periode was er op de steiger/kade onder één van de bogen van de Wijnbrug een openbaar secreteet in gebruik.

In 1869 wordt de Wijnbrug uit 1695 grotendeels gesloopt en wordt op de oude boogfunderingen de huidige Wijnbrug gebouwd. Het secreteet onder de brug verdwijnt, maar de onderdoorgang/boog blijft wel bestaan. De zware, stenen trap die vanaf de Wijnbrug toegang gaf tot de lagergelegen steiger/kade komt ook niet terug. Wel wordt er op de zuidelijke kop een openbaar urinoir geplaatst. Ook zijn er op de kopse kanten van de kade/steiger houten trappen tot aan/in de haven aanwezig.

Hoeveel elementen er in de periode tussen de aanleg van de dwarskade/steiger in de eerste helft van de 17^e eeuw en het begin van de 20^e eeuw zijn veranderend, is niet helemaal duidelijk. Qua ligging, vorm en uiterlijk lijkt er over het algemeen sprake van een vrij consistent beeld. Het is gedurende de gehele periode een open laad- en loskade waaraan maar weinig verandert. Wel zullen er verschillende renovaties zijn uitgevoerd waarbij kademuren (klamp) en oppervlakteverhardingen zijn vernieuwd.

Dit is zeker het geval in de 20^e eeuw en dat wordt deels veroorzaakt doordat deze veranderingen beter gedocumenteerd zijn. Qua uiterlijk verandert er in grote lijnen nog steeds niet veel. Enkele elementen die verdwijnen zijn de houten trappen op de kopse kanten van de steiger en het openbare urinoir. Enkele beeldbepalende elementen die worden toegevoegd zijn de drijvende aanlegvlonder die vóór de meerpalen/dukdalven langs het noordelijke deel van de steiger komen te liggen en enkele stalen trappen. Het gaat om één stalen trap die vanaf het brughoofd van de Wijnbrug toegang geeft tot de steiger, net zoals dit bij de brug uit 1695 het geval was. Ook is er een stalen brug aangelegd die vanaf de steiger toegang geeft tot de drijvende aanlegvlonder.

Ten slotte hebben er ook (meerdere) renovaties plaatsgevonden aan de kademuurbekleding en de maaiveldverharding.

Naast visuele wijzigingen zijn er ook verschillende bodemverstoringen/graafwerkzaamheden op de steiger/kade uitgevoerd. De ingrijpendste zal de aanleg van het riool met de rioolputten zijn geweest. Hierbij zal de bodem ter hoogte van de rioolputten, op de uiteinden van de Grote Appelsteiger en de Donkere Steiger, tot mogelijk 2,9-3 m onder straatniveau zijn verstoord. En dit zijn juist de interessantste delen van de steiger/kade met betrekking tot de mogelijk aanwezige oudste archeologische resten uit de Middeleeuwen tot de eerste helft van de 16e eeuw. Ook de rioolbuis zelf, die over de gehele lengte van de steiger aanwezig is, zal tot bovengenoemde diepte de bodem al verstoord hebben. Mogelijk zijn dus ook elementen van de oudste kadefases al verstoord. Daarnaast is ook bij de aanleg van elektra-tracés en een drainage aan de binnenzijde langs de kademuur de bodem al vergraven.

Er kunnen echter nog altijd nog behoudenswaardige elementen van de oudste, middeleeuwse Grote Appelsteiger (de kop van de steeg) en de middeleeuwse *statboem* (houten beschoeiing) aanwezig zijn binnen het plangebied. Ook kunnen er resten van de houten dwarssteiger uit de 16^e eeuw aanwezig zijn, evenals elementen van de oudere fases van de huidige bakstenen steiger/kade uit de eerste helft van de 17^e eeuw.

Hierbij moet in het oog gehouden worden dat van veel archeologische elementen weinig zekerheid bestaat over de (exacte) dateringen. Indien er archeologische elementen bij toekomstige graaf- en renovatiewerkzaamheden moeten verdwijnen, dan moeten deze zeker door middel van absolute dateringsmethoden worden gedateerd.

En ten slotte: de geologische bodemopbouw binnen het plangebied is nooit bepaald. Dit zou zeker een nuttige aanvulling op de historische ontwikkeling van deze locatie kunnen zijn. Afsluitend: de aard, locaties, diepteligging en conservering van de verschillende te verwachten archeologische resten zijn op voorhand moeilijk in te schatten. Daarnaast zijn dergelijke bouwelementen ook niet te verkennen door middel van een booronderzoek. En de verharding en ondergrondse infrastructuur maken dat het uitvoeren van een archeologisch proefsleufonderzoek, voorafgaand aan eventuele renovatiewerkzaamheden, ook niet heel wenselijk is.

5. Aanbevelingen met betrekking tot archeologisch vervolgonderzoek

Op basis van de hierboven geformuleerde, archeologische verwachting is de volgende aanbeveling ten aanzien van vervolgonderzoek tijdens toekomstige grondwerkzaamheden op de Grote Appelsteiger steiger opgesteld.

Er wordt aanbevolen om bij graafwerkzaamheden dieper dan 100 cm – maaiveld een opgraving, variant archeologische begeleiding, te laten uitvoeren. Met het maaiveld wordt hier de kadeverharding bedoeld en deze ligt tussen 1,95 m + NAP in het noorden en 1,83 m + in het zuidelijk deel van de kade. De civieltechnische werkzaamheden dienen in overleg met én onder regie van een archeoloog uitgevoerd moet worden. Voor dit vervolgonderzoek is een Programma van Eisen verplicht en deze dient ter goedkeuring te worden voorgelegd aan het bevoegd gezag, de gemeente Dordrecht.

Het hoofddoel van de archeologische opgraving is het *ex-situ* behoud van archeologische waarden die door de grondwerkzaamheden door derden worden verstoord. Ook dient tijdens het archeologisch onderzoek de bodemopbouw tot circa 6 m onder het maaiveldniveau te worden bepaald, bij voorkeur tot in de afzettingen van het Hollandveen Laagpakket.

Als er antropogene aanplantingen aanwezig zijn, dan moeten hieruit vondsten en monster worden verzameld voor een exacte datering. Daarnaast dienen er ook van resten van steigers, beschoeiingen en funderingen van de kademuur houtmonsters te worden verzameld voor het bepalen van exacte dateringen. Over de juiste wijze en hoeveelheid te nemen monsters dient contact te worden gezocht met een specialist om te komen tot een monsternamen die zo betrouwbaar mogelijke dateringen van de archeologische resten en objecten zal opleveren.

Bevoegde overheid

De bevoegde overheid is de gemeente Dordrecht. Voor vragen over de in dit rapport verwoorde resultaten en de opgestelde archeologische verwachtingen en aanbevelingen kan contact opgenomen worden met dhr. M.C. Dorst, senior-KNA archeoloog, vakteam erfgoed, gemeente Dordrecht (tel. 078-770 4904).

De beslissing over de in dit rapport opgestelde aanbevelingen wordt genomen na toetsing door de bevoegde overheid, de gemeente Dordrecht. Hierover dient contact opgenomen te worden met J. Hoevenberg, senior KNA- archeoloog van de gemeente Dordrecht, tel. (078 770 4905).

Literatuur

- Boer, de G.H., M. Rietkerk, J.A. Schenk & B. Jansen, 2009: Stad en Slib. Het archeologisch potentieel van het Eiland van Dordrecht in kaart gebracht. Een archeologische verwachtings- en beleidskaart voor het buitengebied en de historische stad. *RAAP-rapport 1672*.
- Baarsel, M. van., 1992: Van Aardappelmarkt tot Zwijndrechts Veerhoofd. De straatnamen van de historische binnenstad van Dordrecht. Uitgeverij Verloren 1992, Hilversum.
- Dalen, J.L. van, 1931-1933: *Geschiedenis van Dordrecht, deel II. Dordrecht*. <https://www.delpher.nl/nl/boeken/view?coll=boeken&identificatie=MMKB05%3A000044094%3A00141>
- Dorst, M.C., in prep: Riolvervanging Componistenbuurt; een archeologische opgraving variant begeleiding. Middeleeuwse bewoningssporen op de zuidelijke oeverwal van de Dubbel; behorende tot het verdronken ambacht Dubbeldam. *Dordrecht Ondergronds XXX*. Vakteam Erfgoed, gemeente Dordrecht.
- Dorst, M.C. & A.V.A.J. Bosman, 2022: Vindplaats 1; Gezondheidspark West-Middenzone, gemeente Dordrecht. Archeologische opgraving met bewoningssporen en vondsten uit de IJzertijd, Romeinse periode en Middeleeuwen. *Dordrecht Ondergronds 145*. Vakteam Erfgoed, gemeente Dordrecht.
- Dorst, M.C. & H. 't Jong & G.J. Schiereck, 2018: Thuredrith. Nieuw licht op het ontstaan van Dordrecht. *Verhalen van Dordrecht 36*. Stichting Historisch Platform Dordrecht. Drukkerij RAD, Dordrecht.
- Dorst, M.C., 2018: Franciscaners op de Voorstraat. De archeologische opgraving van het 13e-eeuwse, Dordtse Minderbroederklooster, Oudemannenhuis en woonhuizen. *Dordrecht Ondergronds 79*. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.
- Dorst, M.C., 2017: Plangebied HVC trace 4, Hellingen, Spuiboulevard, Johan de Wittstraat, Dordrecht. Een archeologisch bureauonderzoek en een inventariserend veldonderzoek door middel van boringen. *Dordrecht Ondergronds 87*. Gemeente Dordrecht, Stadsontwikkeling, vakteam erfgoed.
- Dorst, M.C., 2016: Leidingvervanging Nieuwstraat-Korte Nieuwstraat, Dordrecht. Een archeologisch bureauonderzoek, begeleiding en boringen. *Dordrecht Ondergronds 67*. Gemeente Dordrecht, Stadsontwikkeling, Ruimtelijke Realisatie/archeologie.
- Dorst, M.C., 2015: Bagijnhof 14, Dordrecht. Aanleg liftschacht, Van Haren Schoenen. Een archeologische begeleiding met aanvullende grondboring. *Dordrecht Ondergronds 62*. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.
- Dorst, M.C., 2015a: Voorstraat 428, Dordrecht. Een geo-archeologische waarneming door middel van een boring. *Dordrecht Ondergronds 65*. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.
- Dorst, M.C. e.a., 2014: Stadsontwikkeling op het Statenplein. Opkomst en ondergang van een 14e-eeuwse ambachtswijk in Dordrecht. *Dordrecht Ondergronds 40*. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.
- Dorst, M.C. & A.V.A.J. Bosman, 2013: Romeinse en middeleeuwse bewoning langs de Dubbel, Een archeologisch onderzoek, Gemeente Dordrecht, plangebied Gezondheidspark, deellocaties Amnesty Internationalweg 7-9 en Karel Lotsyweg 21, *Dordrecht Ondergronds 17*. Dordrecht.
- Dorst, M.C., 2013: Gemeente Dordrecht, Voorstraat 252-254, Woerdenbach. Een archeologisch en bouwhistorisch onderzoek naar de middeleeuwse en postmiddeleeuwse bewoningsgeschiedenis. Gemeente Dordrecht. *Dordrecht Ondergronds 36*.

Dorst, M.C., 2013a: Scheffersplein, gemeente Dordrecht. Een archeologische begeleiding en boringen. *Dordrecht Ondergronds* 46. Gemeente Dordrecht.

Dorst, M.C., 2013b: Gemeente Dordrecht, plangebieden Boomstraat-Taankade, Stadhuisplein 1B en Statenplaats 8. Archeologische begeleiding ondergrondse afvalcontainers. *Dordrecht Ondergronds* 43. Gemeente Dordrecht.

Dorst, M.C., 2011: Graven naar de Graaf... Archeologisch onderzoek naar het laatmiddeleeuwse, grafelijke leen Leeuwenburg/Mijnsherenherberg aan de Voorstraat 244. Gemeente Dordrecht. *Dordrecht Ondergronds* 5. Gemeente Dordrecht, Bureau Monumentenzorg & Archeologie.

Dorst, M.C., 2011a: Dordrecht, Voorstraat 88. Waarnemingen in de achtertuin van het pand Voorstraat 88. *Dordrecht Ondergronds Waarneming* 7. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.

Easton, C., 1917: Het Dordtse probleem, de vroegere loop der rivieren bij Dordrecht. In: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap*. 34, 1917, pag. 1-37.

Heijnen 2023, *Onderzoek Grote Appelsteiger*, Nebest rapport P53366. Nebest Duikinspectie, Vianen.

Herwaarden, J. van, D. de Boer, F. van Kan & G. Verhoeven, 1996: *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572*. Deel 1, Gemeentearchief Dordrecht.

Jong, H.C., 't, 2007: *De Nieuwe Haven van Dordrecht. Van 'stabboem' tot beschutte haven*. Ongepubliceerde paper Doorstroom-Master, Master Research Seminar 'Port Cities', Universiteit Leiden.

Sarfati, H., 2007: *Archeologie van een Deltastad. Opgravingen in de binnenstad van Dordrecht*. Stichting Matrijs, Utrecht.

Sarfati, H., 2006: *Dordracum excavatum: Opgravingen in Dordrecht, archeologie van een deltastad*. Proefschrift UvA: <https://dare.uva.nl/search?identificatie=33427848-1cbc-4ba1-ad21-1ab46dc3e0a5>.

Sarfati, H., 1979a: Dordrecht, gem. Dordrecht (Z.-H.) Stads kernonderzoek. *Jaarverslag ROB* 1978. Rijswijk 1979.

Sarfati, H., 1979b: Dordrecht. Archeologische Kroniek van Zuid-Holland over 1978. *Holland* 11.

Schiereck, G.J., 2017: De Dordtse uitdaging. De vroegere loop van de rivieren bij Dordrecht. *Tijdschrift voor Historische Geografie*, 2e jaargang 2017, nummer 1.

Vos, P.C., J. Bazelmans, H.J.T. Weerts en M.J. van der Meulen, 2011: *Atlas van Nederland in het Holoceen, Landschap en bewoning vanaf de laatste ijstijd tot nu*. Amsterdam. Kaart ook op: https://archeologieinnederland.nl/sites/default/files/map_attachments/Paleogeografische%20kaart%20800nc.pdf

